

ЗАГАЛЬНООСВІТНЄ І ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНЕ НАВЧАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ЯК ФОРМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ Й ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

Розглянуто загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі на певний строк як форму диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Сформульовано пропозиції з удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства в частині регламентації навчання засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Ключові слова: загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, засуджені, позбавлення волі на певний строк, диференціація й індивідуалізація виконання покарання.

Одним з низки завдань кримінально-виконавчого законодавства відповідно до ч. 2 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України [6] є визначення порядку застосування до засуджених заходів впливу з метою виправлення і профілактики асоціальної поведінки. Виправлення осіб, позбавлених волі, за своєю суттю є надзвичайно складною пріоритетною проблемою, яка сьогодні стоїть перед Українською державою у сфері протидії злочинності [8, с. 162].

Диференціація й індивідуалізація виконання покарання

у виді позбавлення волі на певний строк яскраво виявляється в процесі реалізації норм кримінально-виконавчого законодавства, що регламентують застосування до засуджених основних засобів виправлення й ресоціалізації, передбачених ч. 3 ст. 6 КВК України, одним із яких є загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених.

Питанням виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, заходам впливу на засуджених як на теоретичному, так і практичному рівнях присвятили

праці такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Бадира, О. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, В. О. Корчинський, М. П. Мелентьев, В. О. Меркулова, О. С. Міхлін, О. О. Наташев, О. І. Осауленко, О. Л. Ременсон, З. М. Сайфутдінов, І. А. Сперанський, А. Х. Степанюк, М. О. Стручков, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубніков, Б. С. Утевський, С. Я. Фаренюк, С. В. Царюк, О. О. Шкута, І. В. Шмаров, І. С. Яковець та ін. Зазначені науковці зробили вагомий внесок у вирішення проблем пенітенціарної теорії та практики. Проте на сьогодні недостатньо розробленим залишається питання реалізації диференціації й індивідуалізації виконання покарання в засобах виправлення й ресоціалізації засуджених, у тому числі щодо загальноосвітнього й професійно-технічного навчання.

Мета статті полягає в дослідженні загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі на певний строк через призму диференціації й індивідуалізації виконання покарання. Як справедливо зазначає О. Г. Колб, «під засобами вип-

равлення й ресоціалізації потрібно розуміти діяльність персоналу органів та установ виконання покарань, громадських організацій та окремих осіб, а також засуджених, спрямовану на створення готовності останніх до самокерованої правислухняної поведінки й повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [5, с. 73].

Частина 3 ст. 6 КВК України встановлює єдиний для всіх виправних колоній комплекс основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених: установлений порядок виконання й відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. У той же час у ч. 4 ст. 6 цього Кодексу приписується застосовувати ці засоби з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів учиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання.

Проведене нами анкетування 180 працівників виправних колоній мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки, які проходять службу на різних посадах (на-

чальник відділення соціально-психологічної служби, начальник відділу нагляду і безпеки, оперуповноважений, інспектор відділу охорони, інспектор відділу нагляду і безпеки, психолог), показало: 57 % із них найефективнішим засобом виправлення й ресоціалізації засуджених вважають режим, 45 % – суспільно корисну працю, 22 % – соціально-виховну роботу, 7 % – загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, 7 % – громадський вплив. Поряд із цим, значна чисельність респондентів вважає за необхідне комплексне застосування всіх перелічених у законі основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених (41 %). Зупинімося детальніше на реалізації диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у загальноосвітньому і професійно-технічному навчанні засуджених як одному із засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, передбачених КВК України.

Освіта як право засуджених до позбавлення волі закріплено в ч. 1 ст. 107 КВК України. У сучасному суспільстві вона розглядається як пріоритетний напрямок діяльності держави. Стосовно засуджених, які відбувають покарання в міс-

цях позбавлення волі, освіта, втілюючись у загальноосвітньому і професійно-технічному навчанні, виступає відповідно до кримінально-виконавчого законодавства одним з основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, який теж вимагає диференціації й індивідуалізації.

Як справедливо зазначає С. В. Царюк, «урахування у кримінально-виконавчій характеристиці аспекту здобуття засудженим загальної освіти, професійно-технічної чи фахової вищої освіти, безумовно, повинно надати схвальну оцінку процесу позитивних змін у його поведінці. Адміністрація виправної колонії в такому випадку матиме структуровані відомості про освітній рівень і підготовку засудженого, зможе відповідним чином з урахуванням побажань, а не тільки потреб виробництва, працевлаштувати його на останньому» [9, с. 167].

Станом на 1 грудня 2012 р. при 88 установах виконання покарань функціонують професійно-технічні навчальні заклади, де навчаються майже 9 тис. засуджених. Їх загальноосвітнє навчання забезпечує 151 загальноосвітній навчальний заклад, з їх числа: у 58 установах – вечірні школи, у 74 – класи (групи) з вечірньою

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

формою навчання, у 19 – навчально-консультаційні пункти [2].

Убачається цілком логічним те, що до будь-якого засудженого має бути застосовано не один, а декілька засобів виправлення й ресоціалізації. Однак у місцях позбавлення волі відбуваються покарання особи з різним інтелектуальним розвитком і освітнім рівнем. За результатами проведеного дослідження виявлено помітну чисельність засуджених, які мають вищу освіту (11 %). Такий засіб виправлення як загальноосвітнє навчання, звичайно, до них, не застосовується. Що стосується отримання ними професійно-технічної освіти, тут теж виникає низка питань. До 2010 р. цей вид навчання був обов'язком засудженого. Зараз же засудженому, який не має робітничої професії, за якою він може бути працевлаштований у колонії, надається лише можливість такого навчання, а він уже сам обирає. Навіщо, принаймні, такому засудженому навчатися професії слюсаря, якщо в установі виконання покарань бракує робочих місць і можливості працевлаштуватися? Після звільнення з урахуванням свого освітнього рівня він матиме більше можливостей для працевлаштування за фахом, який він отримав до від-

бування покарання. (За результатами дослідження близько 14 % засуджених пов'язують своє працевлаштування після звільнення з попередньою спеціальністю).

Відповідно до чинного законодавства кожен має право на здобуття вищої освіти, проте за сучасних умов реалізувати його засудженими до позбавлення волі на певний строк практично неможливо. Такий висновок нами робиться на підставі співставлення законодавства про освіту (за яким студенти (слухачі) зобов'язані перебувати на навчально-екзаменаційних сесіях, проходити практику, складати заліки (екзамени), державні іспити тощо) і кримінально-виконавчого законодавства (згідно з яким засуджені до позбавлення волі не мають можливості – за винятком мізерного переліку передбачених у законі випадків залишення меж колонії – залишати місця відбування покарання), а також за фактом браку у штаті установ виконання покарань науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів. Згідно зі ст. 125, 126 КВК України засуджені до позбавлення волі вправі отримати повну загальну середню та професійно-технічну освіту, але спеціальних норм щодо реалізації ними права на вищу освіту КВК Ук-

раїни не містить. Відповідно до ч. 1 ст. 107 КВК України такі засуджені мають право одержувати освіту згідно з законодавством про освіту, отже, й вищу освіту в тому числі. Зазначена проблема актуалізується у зв'язку з тим, що за останні роки у виправних колоніях збільшилася чисельність засуджених, які мають повну загальну середню, професійно-технічну або базову вищу освіту, бажають продовжити навчання й отримати повну вищу освіту. Інакше кажучи, всі наявні матеріальні підстави, щоб ці особи перетворили об'єктивне право на освіту у власне суб'єктивне, вступивши до відповідного вищого навчального закладу.

Проте не все так песимістично. На сьогодні все ж таки існують непоодинокі випадки здобуття засудженими вищої освіти за дистанційною формою навчання, що є проявом ініціативи керівництва окремих виправних колоній і позитивним результатом їх взаємодії з місцевими вищими навчальними закладами. Наприклад, як розповідає заступник начальника управління – начальник сектору соціально-виховної і психологічної роботи управління Державної пенітенціарної служби України в Черкаській області А. Стрижов у Черкась-

кій виправній колонії (№ 62) відбувають покарання двоє засуджених, які вступили до вищих навчальних закладів і дистанційно в них навчаються. Поштою вони отримують завдання, виконують їх і відсилають у вищий навчальний заклад, а під час сесії педагоги самі приїжджають до колонії та приймають у них іспити й заліки. Причому варто відзначити, що навчаються ці особи досить непогано [1]. У Бучанській виправній колонії (№ 85) після проведення відповідної роз'яснювальної роботи серед засуджених щодо можливості отримання вищої освіти шляхом дистанційного навчання шестеро засуджених погодилися на такі умови й навчаються в Ізраїльському відкритому міжнародному університеті [4, с. 12]. І таких прикладів достатньо, щоб працювати й далі над цією проблемою. На наше переконання, саме дистанційна форма навчання, що передбачає більше часу для самоосвіти, найбільше відповідає умовам відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк і є більш пристосованою для засуджених цієї категорії. Апробація зазначеної форми навчання відповідатиме нормам кримінально-виконавчого законодавства й законодавства про освіту шляхом на-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

лагодження тісної взаємодії Державної пенітенціарної служби України й Міністерства освіти і науки України. Саме тому ми підтримуємо позицію А. В. Байлова про доцільність розроблення «Положення про дистанційне навчання в установах виконання покарань України» [3, с. 217].

Як один із напрямків удосконалення диференціації й індивідуалізації освіти в місцях позбавлення волі варто передбачити для засуджених, які мають вищу освіту, можливість отримання післявузівської освіти (чи зайняття науковою діяльністю) як альтернативу праці. Це доволі актуально на сьогодні, коли в багатьох колоніях бракує робочих місць і засуджені нічим не зайняті. З урахуванням наявних можливостей адміністрація виправної колонії зобов'язана сприяти засудженим в отриманні професійної освіти, середньої, вищої або післявузівської.

На підставі викладеного вбачаємо за доцільне абз. 14 ч. 1 ст. 107 КВК України викласти в такій редакції:

«– одержувати освіту (в тому числі вищу за дистанційною формою навчання) відповідно до законодавства про освіту, займатися науковою діяльністю».

Зазначену пропозицію під-

тримали 18 %, 23 % і 15 % співробітників виправних колоній, відповідно, мінімального, середнього й максимального рівнів безпеки і 20 %, 22 % і 31 % засуджених.

У перспективі можна прогнозувати й вирішення такого питання: виїзди засуджених до позбавлення волі за межі виправних колоній за чинним законодавством можливі за різних обставин, але складання ними (як студентами) державних екзаменів до їх числа не входить. У зв'язку із цим обґрунтованим видається внесення змін до ст. 111 КВК України в частині закріплення норми про невичерпний характер особистісних обставин – підстав для надання права на такі виїзди і на строк перебування за межами колоній. Це дасть змогу повніше реалізовувати у цьому напрямку принцип диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. На наше переконання, відповідна норма ст. 111 КВК України може мати такий вигляд: *«Засудженим можуть бути дозволені короткочасні виїзди за межі колоній за інших обставин, з інших поважних причин та на інший строк, якщо це стосується їх прав, свобод, інтересів чи обов'язків і не суперечить меті покарання, порядку й*

умовам виконання й відбування покарання».

Ставлення засудженого до праці й навчання (курсив автора. – М. П.) виступає важливим показником зміни ним своїх негативних установок (ст. 130 КВК України). Праця й навчання у місцях позбавлення волі, з нашого погляду, важливі не лише як засоби виправного впливу, а й у плані забезпечення соціальних потреб індивіда після звільнення. Тим більше, що останніми роками ця проблема набула особливої актуальності, що значно підвищує роль зазначеного показника у процесі диференціації й індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Справа в тому, що серед засуджених трапляються особи (їх питома вага складає близько 14 %), які не мають не тільки робітничої спеціальності (або профорієнтації), а навіть необхідного загальноосвітнього мінімуму. Причини цього можуть бути різними: неблагополучне становище в родині, вплив кримінально спрямованого мікросередовища тощо. Ось чому шляхом з'ясування причин асоціальної поведінки, умов життя засудженого до моменту вчинення ним злочину та інших обставин, а також шляхом умілого застосування цих

даних у процесі індивідуальної роботи необхідно пробудити інтерес цієї особи до знань і праці. Актуальність зазначеного завдання переоцінити важко. Воно є значущим як у межах правового впливу на особистість у якості чинника (що говорить про готовність суб'єкта залучення до цінностей суспільства), так і з соціальних позицій. Перш за все це пов'язано з проявом деяких негативних тенденцій у житті соціуму.

Слід наголосити на тому, що в наш час освіта й праця, як засоби самоствердження й самореалізації, для багатьох втратили своє значення. Як показують спеціальні соціологічні дослідження прагнення мати матеріальні цінності молоді люди не пов'язують із працею, а деякі заради них готові вчиняти протизаконних дії. Причому частка цих «деяких» є досить вагомою. Так, якщо у 1988 р. 68,3 % опитаних юнаків і дівчат назвали серед найважливіших орієнтирів ті чи інші цінності, пов'язані з працею, включивши їх до когорта провідних ціннісних уявлень, то у 1994 р. частка таких осіб зменшилась до 32 % [7, с. 48, 103]. Незважаючи на певні регресивні тенденції розвитку сучасного суспільства, результати дослідження засвідчили прагнення близько 33 % засуджених до

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

позбавлення волі на певний строк після звільнення здобути вищу освіту.

Однак, якими б складними й суперечливими не були умови розвитку держави на сучасному етапі, ніколи не слід забувати, що праця і знання – це найважливіші та неминущі цінності будь-якого суспільства. Отже, незважаючи на тимчасові негативні явища, пов'язані з їх недооцінкою в сучасній суспільній свідомості, ці категорії необхідно всіляко виділяти і стимулювати, у тому числі й у кримінально-виконавчій сфері, звичайно, з урахуванням її специфіки. Тим більше що й самі засуджені у своїй більшості прагнуть використовувати наявні можливості. Так, результа-

ти проведеного дослідження показали, що близько 63 % засуджених сумлінно ставляться до праці й бажають навчатися.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що загальноосвітнє й професійно-технічне навчання посідає чільне місце серед основних засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, а запропоновані нами зміни до чинного кримінально-виконавчого законодавства нададуть можливість оптимізувати процес навчання засуджених відповідно до принципу диференціації й індивідуалізації виконання покарань, тобто враховуючи права й законні інтереси як окремих засуджених, так і їх груп.

Список літератури: 1. Близько сотні засуджених Черкаської виправної колонії опановують робітничі професії, а двоє з них навіть навчаються у вищих навчальних закладах // *Нова Доба* : Черкас. обл. газ. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.novadoba.info/people/3029-blyzko-sotni-zasudzhenyh-cherkaskoji-vypravnoji-koloniji-oranovujut-robotnychi-profesiji>. 2. Загальна характеристика Державної пенітенціарної служби України [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>. 3. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : моногр. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссроуд, 2011. – 299 с. 4. Звіт щодо реалізації рекомендацій і зауважень Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, викладених у доповіді Уряду України за результатами візиту до України у період з 9 до 21 вересня 2009 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cpt.coe.int/documents/ukr/2011-30-inf-ukr.pdf>. 5. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Колб Олександр Григорович. – К., 2007. – 509 с. 6. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. // *Відомості Верх. Ради України*. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21. 7. Кузнецов А. Г. Ценностные ориентации современной молодежи / Кузнецов А. Г. – Саратов : СВШ МВД РФ, 1995. – 138 с. 8. Трубніков В. Проблеми соціальної адаптації звільнених від покарання в зарубіжних країнах / В. Трубніков // *Вісн. Акад. прав. наук України*. – Х. : Право, 1997. – № 2. – С. 161–170. 9. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Царюк Сергій Васильович. – Д., 2009. – 230 с.

**ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЕ
ОБУЧЕНИЕ ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ НА ОПРЕДЕЛЕННЫЙ
СРОК КАК ФОРМА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ
ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ**

Пузырев М. С.

Рассмотрено общеобразовательное и профессионально-техническое обучение осужденных к лишению свободы на определенный срок как форма дифференциации и индивидуализации исполнения наказания. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего уголовно-исполнительного законодательства в части регламентации обучения осужденных к лишению свободы на определенный срок.

Ключевые слова: общеобразовательное и профессионально-техническое обучение, осужденные, лишение свободы на определенный срок, дифференциация и индивидуализация исполнения наказания.

**EDUCATION AND VOCATIONAL TRAINING OF CONVICTS TO DEPRIVATION
OF LIBERTY FOR A DEFINITE PERIOD AS A FORM OF DIFFERENTIATION
AND INDIVIDUALIZATION OF EXECUTION OF PUNISHMENT**

Pusyriov M. S.

The article is dedicated to analysis of education and vocational training of convicts to deprivation of liberty for a definite period as a form of differentiation and individualization of execution of punishment. The suggestions on improving current criminal-executive legislation in part of regulation of studying of convicts to deprivation of liberty for a definite period are proposed in the article.

Key words: education and vocational training, convicts, deprivation of liberty for a definite period, differentiation and individualization of execution of punishment.

Надійшла до редакції 11.04.2013 р.